

AKLIN İLKELERİNE ONTOLOJİK VE EPİSTEMOLOJİK BİR YAKLAŞIM

Kutsi KAHVECİ*

Atatürk Üniversitesi
Fen-Edebiyat Fakültesi

Filozoflar, döneminin mevcut problemleri, kültürü ve güncel sorunlarına yönelik düşünceler ileri sürerken, geçmişte ve kendi döneminde yine bu yolda ortaya konulan düşüncelere ilgisiz kalamazlar. Bununla birlikte felsefe tarihinde bir takım felsefi sistemlerden bahsedebilmemize imkan sağlayan şey, filozofların düşünce sistemlerini dönemlerinin mevcut problemlerini değerlendirerek, onları yeniden kurgulamaları ve bu şekilde karakterize etmiş olmalarıdır. Filozofların ortaya koydukları düşüncelerde, o dönemin mevcut problemleri, kültürü ve güncel sorunlarına yönelik bir çeşit değerlendirme ve yeniden kurgulamalar olarak ele alınabilir.

Alman düşünür Gottfried Wilhelm Leibniz'in felsefesinin oluşumunda, kökleri eski Yunan'a dayanan, fakat problemleri yeni bir tarz ve anlayışla ele alıp inceleyen bir felsefe ve kültür atmosferin de değerlendirmek gerektiği kanaatindeyiz.

Leibniz, ruhumuzun derinliklerinde yalnız kavramlar ve düşüncelerin değil, insanın bilincinde olmadan, karşılıklarının reel varlık alanında bulunmadığına inanılan bir takım ilkeler ve özdeş olarak nitelenen gerçekliklerin mevcut olduğu düşüncesindedir.

Doğru ve düzgün bir akılyürütme veya düşünme, aklın ilkelerini temele alarak yapılan düşünmedir. Aklın ilkelerine aynı zamanda mantığın ilkeleri de denilmektedir. Düşünce tarihi içerisinde çoğu mantıkçılar üç akıl ilkesi kabul etmekle beraber Leibniz gibi bazı mantıkçılar bu üç ilkeye dördüncüsünü de eklemektedirler. Leibniz'in mantık anlayışını belirleyici olması bakımından burada onun mantık ilkelerinden neyi anladığından bahsedeceğiz.

Mantık ilkelerinin ontolojik ve epistemolojik yorumu açısından özdeşlik ilkesi ontoloji de "...her varolan kendisiyle özdeştir" biçiminde formüle edilir. Bu ilke varolanların her tür değişme ve gelişmeye karşı, değişmeyen ve sabit kalan bir

* Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü.

nüvesi bulunduğunu ifade etmektedir ki, değişmeyen ve sabit kalan bu nüveye ontoloji de “töz” adı verilir.”¹

Bu mantık ilkesini Aristoteles “Organon” adlı yapıtında “aynı şey, aynı olguda, aynı zamanda ve aynı bakımdan hem var hem yok olamaz” şeklinde ifade etmiştir. Leibniz, Aristoteles’in bu karışık formülünü “ayırdedilmezlerin özdeşliği ilkesi”yle açıklamaya çalışmış ve onu biçimsel mantığın temel ilkelerinden biri olarak kabul etmiştir.²

Aynı özdeşlik ilkesi, Aristoteles’ten Leibniz’e kadar, her varolanın aynı zamanda tek ve biricik bir şey, bir individuum olduğunu ifade eder bir biçimde de anlaşılmuştur. Örneğin; Leibniz; “...Evren de birbirine özdeş iki şeyin olmadığını söyler.”³

Buradan da anlaşıldığı gibi hem Aristoteles, hem de Leibniz (temel belirlenimler ışığında) mantıksal özdeşlik ilkesini ontolojik özdeşlik ilkesinin zihnimizdeki bağıntısı sayarlar. “... öyle ki ontolojik özdeşlik ilkesi mantıkta da geçerlidir ve tersine mantığın ilkeleri bize zaten varlığın düşünsel bir temsilini, yansımalarını verirler.”⁴

Diğer yandan varlık, temsilini ve yansımalarını düşünme sürecimiz ve zihnimiz içinde kavram olarak bulduğundan, ontolojik özdeşlik ilkesi, mantıksal özdeşlik ilkesi şeklinde şöyle formüle edilebilir; “Her kavram kendisine özdeştir.” Bu hem tek tek varolanların kendilerine özdeşliğini hem de tek tek varolanların bütünlüğü olarak varlığın kendine özdeşliğini ifade etmektedir.”⁵

Leibniz, herhangi bir dilin “A A dır” şeklinde açıklanan özdeşlik ilkesine bağlı olduğuna inanmaktadır. Bununla beraber insanların bunun önemini göremeyeceğini de düşünmektedir. Onun açısından sanki bütün özdeş gerçekliklerin faydasız ve kendimizi anlamsız ifadelerle eğlendirmekten ibaretmiş gibi sanılmasının sebebi de budur. O, böyle bir kişinin bu konular üzerinde yeterince düşünerek farklı bir yargıya varabileceği kanaatindedir.

Bütün düşünce sisteminin temeline Leibniz, hem form hem de içerik bakımından özdeşlik ilkesini koymuştur.⁶ Leibniz açısından özdeşlik ilkesi işaretler ve düşüncelerle paylaşılan bir kanunu ifade eder. Kavramların özdeşliğini anında algıladığımız işaretlerin özdeşliğiyle ifade edebiliriz. Bu da bizim düşüncemizin doğru kanunlarını takip etmemizi ve işaretleri tamamiyle formalist bir şekilde

¹ Doğan Özlem, Mantık, Ara Yayıncılık, İstanbul 1991, s. 49

² Orhan Hançerlioğlu, Felsefe Ansiklopedisi, Cilt: 5 (Ö.R) Remzi Kitabevi, İstanbul 1992, s. 78.

³ Özlem, a. g. e., s. 49.

⁴ A. g. e., s. 49

⁵ A. g. e., s. 49

⁶ Nusret Hızır, Bilimin Işığında Felsefe, Adam Yayınları, İstanbul 1985, s. 66.

kullanmamızı sağlar. İşaretlerin şekillerini herhangi bir kimse tanımlayabilir ve algılayabilir.⁷

Diğer yandan; bir kanıtın yerine getirilmesinin ilk ihtimali özdeşlik ilkesinin sezgisine bağlıdır. Leibniz kuralına göre; bir kanıt işaretlerin uyumu varsayımı ifade eden her satırın uygun olmasıyla mümkündür. Burada ilk satır kanıtlanacak varsayımdır ve aşağıdaki satırlar “eşitliklerin birbirini tamamlaması” kuralıyla yukarıdaki satırlarla ilgili olmalıdır.⁸

Buradan hareketle; “... eğer son satır özdeşlik işaretinin her iki tarafında olan aynı işareti görebileceğimiz bir özdeşlik ifade ederse önerme kanıtlanır. Eğer işaretimiz bir taraftaysa ve diğer tarafta da onun negatifi varsa hatalı önermenin dolaylı kanıtına sahibiz demektir. O zaman bir kanıt, bir bireyin kafasında herhangi bir iç sezgiden ziyade özdeşliğe yol açarak bütün kişilere kolayca nüfuz edebilen doğru bir algorithmeye bağlı olacaktır. Bu alfabenin harflerinin bir araya getirilmesiyle ve bu harflerin oluşturduğu sözcüklerin analiziyle kişi her şeyi keşfedebilir ve her şeyi analize sunabilir.”⁹

Margaret D. Wilson, Leibniz’le ilgili yazmış olduğu bir makale de; özdeşlikler ve sezgiyle bilinen şeyler kanıtı kavramaz. Aynı zamanda Leibniz, bir önermenin nasıl olupta özdeş olabileceğini izah etmez. Fakat aynı zamanda da bu gerçekler özel durumlar için genel kural uygulamasını kapsar şeklindeki bulmaca gibi açıklamayı yapar¹⁰ demektir.

Buna karşın Leibniz’in özdeşlikle ilgili görüşü, onun bütün metafiziğinin merkezidir. Leibniz’in özdeşlik hakkındaki bilinen ilkesi; “...Eğer birinin diğerinin yerini alması her yerde mümkünse maddeler aynıdır. Ya da A’nın B’yle aynı olması, birinin diğerinin yerine herhangi bir önerme de konabiliyor olması demektir.”¹¹ biçimindedir.

Leibniz tarafından verilen bu açık ve kesin ifadelerin bir özellik ve nesne karşılığı içeriyor görünmelerine dikkat çekmek olağandır. Belki de aşağıdaki gibi bir şey söylemiş olabilir:

1- Herhangi bir N ve N’ isimleri için [N=N’] ifadesi, eğer ancak ve ancak N ve N’ her yerde birbirinin yerine geçebiliyor özellikteyseler doğru bir ifadedir.

⁷ Hide Ishiguro, Leibniz’s Philosophy of Logic and Language, Cornell University Press, Ithaca, New York 1972, s. 48.

⁸ A. g. e., s. 48.

⁹ A. g. e., s. 49.

¹⁰ Margaret D. Wilson, “On Leibniz’s Explication of “Necessary Truth” Leibniz, A Collection of Critical Essays Ed: Harry G. Frankfurt, University of Notre Dame Press, London 1976, s. 418.

¹¹ E. J. Aiton, Leibniz, A Biography, Adam Hilger Ltd. Manchester 1985, s. 347.

2- Herhangi A, B nesnelere için, eğer ancak ve ancak A ve B'nin özellikleri ortaksa A, B ile özdeşdir.

3- Herhangi A, B nesnelere için, eğer ancak ve ancak her yüklem ifadesi A ve B'nin doğruysa A, B ile özdeşdir.¹²

Buradaki tartışmada, Leibniz'ci felsefenin özelliğiyle ilgili olarak bu kesin üç ifade arasındaki görünüşteki farklılıkların hiç bir şekilde önemli etkileri yoktur. Yani, "...günümüz dünyasında N mevcut bir cismi gösterse de, göstermese de birinci temel ilke $N=N$ ' formülünün ifadesinin doğru olduğu her sonucu etkiler. Pegasus yaşamasa bile Pegasus günümüz dünyasının gerçeği olabilirdi.¹³

Başka bir açıdan "Leibniz'in diğer ifadeleri günümüz dünyasının batıl inançları gibi bu özdeşlik ifadelerine eğildiğini ve N ile birleşik kavramı ihtiva etmeyen muhtemel dünyanın batıl inancı gibi $N=N$ 'i saymayı düşündüğünü ifade eder. Gerçekte önceki bölüm doktrininde ve kendi özdeşliği olan makul tahminden çıkan sonuçlar basit bir özelliktir."¹⁴ Bu bağlamda $A=A$ ifadesi yazılabilir ama şunu da belirtmek lazımdır ki, A olmadığı zaman buradan bir sonuç çıkmaz.

Diğer yandan E. J. Aiton'a göre; Leibniz de nesnelere özdeşliği ve diğer kavramların özdeşliği tam olarak belirlenmemiş gibi görünmektedir. Aynı zamanda Aiton, bunun sebebinin Leibniz doktrininin "eğer ancak ve ancak benzeyen birey kavramlar özdeşse bireyler özdeşdir" anlamına gelmesi olduğuna inanmaktadır.¹⁵

Leibniz, yazdığı ilginç bir pasajda şöyle demektedir; "...Alexander Maredonia'nın kralı ve Darius'un galibi karşılıklı birbirlerinin yerine geçebilirler ve böylece üçgen ve üçkenarlıdır. Ayrıca böyle özdeşlikler tekrar çözümle her zaman ispatlanabilir. Farzedelim ki, A ve B terimlerdir ve her birinin tanımı diğerinin yerine geçebilir ve sonuç bölümlerinin tanımları onların yerine geçebilir ve böylece basit terimler ortaya çıkarılır. O halde eğer birisi resmen diğerinin aynı olarak ortaya çıkıyorsa A ve B birbirini tutandır ya da gerçekte özdeşdir. Tanımlanan şey için değişiklikler, diğerinin yerine geçmeyle yapıldığı için doğruluğunu korur. Böylece birbirleri yerine geçebiliyorlarsa A, B'nin yerini tutar.¹⁶

Bu bağlamda yine Aiton; Leibniz'in bu tanımlamasının aşağıdaki anlama geldiğini söylemektedir. "Ancak ve ancak A B ise, B'de A ise A, B'yle aynıdır."¹⁷

Böylece "Leibniz; sözü edilen tanımı sadece şu durumlarda değil "Octavianus ve Augustus özdeşdir" şu durumlarda da 'Felix ve Pius özdeşdir' uygular. Onun

¹² A. g. e., s. 347.

¹³ A. g. e., s. 347.

¹⁴ A. g. e., s. 348.

¹⁵ A. g. e., s. 348.

¹⁶ A. g. e., s. 349.

¹⁷ A. g. e., s. 349.

basitçe ele aldığı son ifadeyi konu olarak ele alırsak ‘Pius Felix’ tir ve Felix Pius’ tur’ ve ‘ne Pius Felix’ tir, ne de Felix Pius’ tur’ ifadesiyle özdeşdir.”¹⁸

Bu durumda Leibniz’in değişkenleri kullanımındaki bu anlam belirsizliği, mantığın bir kuralı olarak A A’dır ifadesine onun verdiği çelişik tavır konusundan kısmen sorumludur. A genel olduğu zaman “her ne olursa olsun A A’dır” ifadesine varır. Aynı zamanda bu önermenin onun için varoluş önemi yoktur.¹⁹

Başka bir açıdan; “... A tekil olduğunda eğer A isme yetmiyorsa A A’dır ifadesini Leibniz, varolmayan bir şeyin özellikleri içeriği kendi özdeşlik özelliği olmadığı alanda bunu reddetmeye yatkındır.”²⁰

Diğer yandan Leibniz’in kuralı diye adlandırdığımız kurallara düşünürün kendisinin ilgi yarattığı kaçınılmazdır. Şöyle ki, bunlar dolaylı ve donuk metinleri içermektedirler. Ayrıca Leibniz’in sunduğu analizler “Kelimeler anlamları konusunda konuştuğumuz dolaylı sözcüklerdir” diyen Frege’ninkilere benzemektedir ve kelimenin anlamı, tanıtımı metnini ve tarzını içerir.²¹

Denilebilir ki, Leibniz özdeşlik ilkesini “ayır diledilemezlerin özdeşliği ilkesi” olarak yorumlamakta ve evrende özdeş iki şeyin olmadığını söylemektedir. İlkenin bu yorumu özellikle insan hakkındaki kullanımı bakımından önemlidir. Çünkü insanın özdeşliği, yani insanın başka bir insanla özdeş olmayan bir teklik-individuum- olarak tanımı daha sonraları insanın kişiliği kavramını getirir ki, böylece insan kendi kendine özdeş bir şey olarak tanınmış olmakla kalmaz, refleksif olarak kendini bilmesi ve kendinin bilincine ulaşması da ancak bu yolla olanaklıdır.²² Bu bağlamda, şekli ne olursa olsun bu ilke, hiç bir mantık sisteminin vazgeçemeyeceği bir ilkedir. Çünkü bu ilkeden vazgeçildiği takdirde ne düşünme, ne de sonuç çıkarma imkanı kalır.

Mantık ilkelerinden bir diğeri de, çelişmezlik ilkesidir. Düşünce tarihi içerisinde Aristoteles’le birlikte bu ilkenin temel anlamı şu olmuştur; “çelişmezlik ilkesi tüm varolanlar için geçerli olan belirlenim ilkesidir.”²³ Bu anlamıyla ilke şöyle formüle edilmiştir; “Bir şey aynı zamanda hem kendisi, hem başkası olamaz.”²⁴ Burada görüyoruz ki, “varolma” içerdiği imkân anlamları bakımından “gerçek olma” “ne ise o olma” ve “başka olma” gibi kullanımlara sahiptir.

¹⁸ A. g. e., s. 350.

¹⁹ A. g. e., s. 350.

²⁰ A. g. e., s. 350.

²¹ A. g. e., s. 350.

²² Alwin Diemer. “Ontoloji” Çev: Doğan Özlem, Günümüzde Felsefe Disiplinleri, İnkılâp Kitabevi, İstanbul 1997, s. 104-105.

²³ A. g. m., s. 106.

²⁴ A. g. m., s. 106.

Bu bağlamda Aristoteles ilke için şöyle der; “Aynı niteliğin, aynı zamanda, aynı özneye aynı bakımdan hem ait olması, hem de olmaması imkansızdır.”²⁵

Çelişmezlik ilkesi aynı zamanda mantıksal olarak şöyle ifade-formüle edilmektedir: “Bir yüklem ve özne hakkında hem söylenmiş, hem söylenmemiş olamaz. Yani bir yargı aynı zamanda hem olumlu hem de olumsuz olamaz.”²⁶

Diğer yandan denilebilir ki, “Özdeşlik ilkesi tek başına ele alındığında düşünmemiz için kısır bir ilkedir. Düşünmemiz sadece özdeşlik ilkesinde kalmış olsaydı bir şeyin kendisi olduğunu düşünmekten öteye bir adım atamazdık. Çelişmezlik ilkesinin düşünmemiz açısından büyük önemi, bize “başka olma” olanağını düşündürmesi ve böylece düşünülen şeyler arasında ilişki kurabilmemizi sağlamasıdır.”²⁷

Bu bağlamda Leibniz’e göre de; “... çelişmezlik prensibi mantığın bütün gerçeklerinin prensibidir. Şayet o halledilirse bütün akilyürütme halledilir.”²⁸

Özdeşlik ilkesi gibi çelişmezlik ilkesi de çok defa objeler alanına ait ontolojik bir ilke gibi, yani bir obje –şey-aynı zamanda hem var, hem yok olamaz. şeklinde söylenebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında çoğu kez bu iki ilkedен birisi öne çıkarılarak, diğeri ona irca edilebilmektedir. Hatta bunlardan birisi olunca diğeri buna bir şey katmayacağı da çoğu zaman iddia edilmektedir. Dolayısıyla bir çok filozofta olduğu gibi Aristoteles ve Leibniz de de bu iki ilke zaman zaman birbirleri yerine kullanılmışlardır.

Leibniz, çelişmezlik ilkesinde, eşdeğerlilik ilkesinden daha çok şey olduğunu düşünmektedir. “New Essays’de çelişmezlik ilkesinin iki doğru ifadeyi içerdiğini açıkça söylemektedir. Birisi eşdeğerlilik ilkesi, diğeri ise bir önermenin ya doğru ya da yanlış olmasıdır.”²⁹

Buradaki önemli şey, mantıksal bir bağlaç olan ya/ya da’nın istisnai bir ayrımcı olarak ele alınması gerektiğindedir. Aksi takdirde eşdeğerlilik ilkesiyle aynı olacaktır.³⁰

Bu bağlamda Leibniz’in işaret ettiği şey, önermelerin aynı anda doğru ve yanlış olamayacağıdır. Bunu bir başka yerde “olumluluk doğru ise olumsuzluk yanlıştır. Olumsuzluk doğru ise olumluluk yanlıştır” şeklinde ifade etmektedir.³¹

²⁵ Aristoteles, Metafizik, Cilt: 1 (A.Z) Çev: Ahmet Arslan, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 1985, s. 206.

²⁶ Diemer, a. g. m., s. 106.

²⁷ Özlem, a. g. e., s. 46.

²⁸ Wilson, a. g. m., s. 406.

²⁹ Ishiguro, a. g. e., s. 48.

³⁰ A. g. e., s. 48.

³¹ A. g. e., s. 48.

Öyle anlaşılıyor ki, Leibniz'in anladığı şekliyle çelişmezlik ilkesi eşdeğerlilik ilkesini gerektirir, fakat onunla aynı değildir.

Leibniz, aklın ilkeleri, özellikle mantığın ilkeleri olarak kabul edilen özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinin doğuştan oldukları kanaatindedir. Aynı zamanda bu tür ilkeler onun için zorunlu bilgiyi teşkil etmektedirler ve bunlar ilk gerçekliklerdir.

Ayrıca bu ilkelerin özdeş olarak nitelenmesi bunların bize herhangi bir şey vermeksizin yalnızca aynı şeyleri yineliyor gibi görünmelerinden kaynaklanmaktadır. Çünkü Leibniz açısından bu ilkelere dayanan doğrular, zihnin doğrudan doğruya, öncesiz-sonrasız doğru olarak kabul ettiği ilkelere benzerdir. Öte yandan Leibniz için insan doğar doğmaz bu ilkeleri ifade edememektedir.

Düşünülebilir tüm şeylerin A ve A olmayan olmak üzere düşünme dünyamızı iki alana ayırdığı ortadadır. İşte biz bunu aklın ilkelerinden çelişmezlik ilkesine borçluyuzdur.

Bir başka şekilde ifade edersek; çelişmezlik ilkesi sayesinde A ve A olmayanı, birarada düşünülebilir tüm şeyleri yani düşünme dünyamızı genişletiriz. Bu şu demektir; "A ve A olmayan dışında üçüncü bir şık düşünülemez. Her X, ya A veya A olmayan olmak zorundadır."³² Görülüyor ki, üçüncü şıkkın imkansızlığı ilkesi, özdeşlik ve çelişmezlik ilkelerinin bir türevi durumundadır.

Leibniz, bazen üçüncü şıkkın imkansızlığı ile çelişmezlik ilkesini birbirine karıştırmakla suçlanmaktadır. Leibniz üzerine çalışmalar yapan Hide Ishiguro, bu suçlamanın pek de doğru olmadığı kanaatindedir ve şöyle der; "...Leibniz "bir varsayımın ya da doğru ya da yanlış olduğu" şeklinde ifade edilebilir üçüncü şıkkın imkansızlığını asla sorgulamamıştır. Leibniz'e göre olumsuzluk, eksiklikle tanımlanabilir ve böylece üçüncü şıkkın imkansızlığından çift değerlilik ilkesini ayırt etmemiştir."³³

Diğer yandan, onun bütün mantık sistemleri çift değerliliği önermiştir. Bu anlaşılabilir çünkü Leibniz için hata doğru olmayan anlamında değildir. Eğer bir önerme doğru değilse o zaman yanlış olacaktır. Böylece örneğin; "en büyük sayı denktir" önermesi doğru değildir yanlıştır ve kuşkusuz bu da en büyük sayının saçma olduğunu ima etmez."³⁴

Genel olarak denilebilir ki, üçüncü şıkkın imkansızlığı ilkesinde zaruri hiç bir taraf yoktur. Bu ancak içinde bulunduğu mantık sisteminin iki değerli bir mantık sistemi olduğunu ifade etmektedir.

³² Özlem, a. g. e., s. 47.

³³ Ishiguro, a. g. e., s. 48.

³⁴ A. g. e., s. 48.

Öte yandan söz konusu edilen bu üç ilkenin yanısıra düşünce tarihi içerisinde bunlara ilaveten dördüncü bir ilke olarak yeter sebep ilkesinin yer aldığı görülmektedir. Aslında bu, filozofların en eski ilkesidir. Çünkü daha en baştan beri temel sebeplerin ne olduğu sorulagelmıştır. Yani ilke daha baştan beri için bir ilke sayılmıştır ve varolan her şeyin, yani gerçek olan tüm şeylerin bir sebebi olması gerektiği ileri sürülmüştür.

Bu ilke metafizikçilerin en önemli ilkesi olmuştur. Ontolojik yeter sebep ilkesi genel olarak şöyle formüle edilebilir; “varolan her şeyin bir varoluş sebebi vardır. Hiç bir şey sebepsiz değildir.”³⁵

Doğaldır ki, ilke mantıksal olarak formüle edilebilir; Her çıkarsanmış yargı doğru olmak zorundadır. Yani mantıksal bakımdan bir sebebe dayanmalıdır.³⁶

Bu bağlamda felsefe tarihinde bu ilkeyi en açık şekilde ilk kez Leibniz formüle etmiştir. “...Hiç bir olgu kendiliğinden var veya varolmuş değildir. Hiç bir ifade neden böyle olup ta başka türlü olmadığı konusunda yeterli bir sebep olmaksızın doğru sayılmaz.”³⁷

Denilebilir ki, böyle olunca varolanlar dünyasında her şey bir sebebin sonucu olarak görülmektedir. Leibniz açısından da; “... eğer doğruluk, düşünme ile nesnenin bir uygunluğu ise, her ifade doğru olmak yani gerçeklik içinde sebebini bulmak zorundadır.”³⁸

Öte yandan Prof. Wilfried Stache, bu ilkenin “her şeyin neden varolduğunu gerektiren bir nedeni vardır” biçiminde pek dar anlaşıldığını, oysa bu ilkenin akılcılığın ve dolayısıyla da batı felsefesi geleneğinin temelini ve bu felsefede ki, bilme kavramının özelliğini dile getirdiğini ileri sürer.³⁹

Stache’a göre; yeter sebep ilkesi pratikte, evrenle olan bütün ilişkilerimizi hiç bir şüpheye yer bırakmaksızın taşıyıp destekleyen şeyi, evrendeki düzenle tek anlamlılık, kuralla yasa üstündeki bilgimizi kuramsal olarak sorun yapan bir soruya verilen cevaptır. Eski felsefe sistemleri zaman zaman bu soruya bir çözüm bulmuşlardır. Soru xvii.ve xviii.yy. metafiziğinin özel şartları altında şöyle aydınlanmıştır: Bir şeyin nedeni olmasıyla bilinebilirliği bir ve aynı şeydir. Öyle ki, genellikle var diye bilinebilen her şeyin zorunlu olarak neden varolduğunu ve neden olduğu gibi varolduğunu gerektiren bir nedeni vardır. Yeter sebep ilkesinin rasyonalist bilgi öğretisi tarafından ortaya konan temelleri silinip gidince, ilkenin

³⁵ Diemer, a. g. m., s. 110.

³⁶ A. g. m., s. 110.

³⁷ A. g. m., s. 110.

³⁸ Özlem, a. g. e., s. 50.

³⁹ Hançerlioğlu, a. g. e., Cilt: 7 (U, Z), s. 312.

anlamı olup biten her şeyin genel belirlenmişliğini dile getiriyormuş biçiminde değişti. Bu yanlış anlayış sadece xviii. yüzyılda değil bugünde sürmektedir.⁴⁰

Prof. Stache'ın önemle vurguladığı şey; bu ilkenin Leibniz'le Christian Wolf'un adıyla özdeşleştirilmesinin yanlışlığıdır. Ona göre; ilkenin oluşumu batı metafiziğiyle başlar. Ama Leibniz'den önce hiç kimse bu ilkenin her çeşit varlığın, oluşun ve bilmenin temel ilkesi olduğunu Leibniz'in açıklığıyla söylememiştir.⁴¹

Leibniz, "Monadoloji"de "Akla dayanan bilgilerimiz iki büyük ilkeye dayanırlar. Birincisi çelişme ilkesidir... İkincisi yeter sebep ilkesidir ki, bu ilke uyarınca yeter bir sebep olmadıkça hiç bir olgunun doğru veya var, hiç bir hükmün gerçek olamayacağını, olgunun niçin böyle olupta başka türlü olmadığını anlarız. Oysa bu sebepler çoğu zaman bizce belli değildir"⁴² der.

Cottingham'a göre, sonuncu niteleme bazı yorumcuları yeter sebep ilkesinin yöntembilimsel bir aksiyom olarak düşünmeye yöneltti. Cottingham; "Bilimadamları olarak, olup biten her şeyin bir yerlerde bir açıklamasının bulunabileceğini varsaymak durumundayız"⁴³ kanaatindedir.

Bertrand Russell'da, Leibniz'in metafizikte iki ilke dışında hemen hemen hiç bir şeyi kabul etmediğini belirtir. Bunlar çelişmezlik ve yeter sebep ilkeleridir.⁴⁴

Buradan anlaşılıyor ki, Leibniz ilk üç ilkeyi bir tek ilke olarak kabul edip, başlıca çelişmezlik ve yeter sebep olmak üzere iki ilke kabul etmektedir. Denilebilir ki, ilk üç ilke kendi aralarında birbiri ile yakın ilişkili olduğu halde, yeter sebep ilkesinin bunlarla sıkı bir ilişkisi yoktur ve ayrı bir mahiyeti vardır.

Bu bağlamda Russell "Batı Felsefe Tarihi" adlı yapıtında "Leibniz'in yeter sebep ilkesiyle gerçekte neyi kastettiği tartışmalıdır. Couturat'a göre, Leibniz her doğru önerme çözümseldir. (Analiktir) Başka bir ifadeyle her doğru önermenin çekilişi çelişkilidir demek istemiştir. Eğer bu yorum doğru ise bu ilke, Leibniz'in yayımlamadığı yazılarıyla ilgili gizli öğretilerine ait olmalıdır"⁴⁵ demektedir.

Öte yandan bu kural zihin hakikatinde olduğu kadar olgular arasındaki sebeplik münasebetinde de vardır⁴⁶ diyen Hilmi Ziya Ülken, çelişmezlik ilkesinin sırf

⁴⁰ A. g. e., s. 312.

⁴¹ A. g. e., s. 312.

⁴² Gottfried Wilhelm Leibniz, *Monadoloji*, Çev: Suut Kemâl Yetkin, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1988, s. 7.

⁴³ John Cottingham, *Akılcılık*, Çev: Bülent Gözkan, Sarmal Yayınevi, İstanbul 1995, s. 71.

⁴⁴ Bertrand Russell, *A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz*, Redwood Press Ltd. Melksam 1992, s. 32.

⁴⁵ Bertrand Russell, *Batı Felsefe Tarihi*, Çev: Muammer Sencer, Say Kitap Pazarlama, İstanbul 1983, s. 567.

⁴⁶ Hilmi Ziya Ülken, *Varlık ve Oluş*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1968, s. 64.

mantiki ilişkilere ait olmasına karşın, yeter sebep ilkesinin, bir akıl ilkesi olmakla beraber olgular arasındaki sebeplik münasebetini ve determinizmi açıkladığını ve bu suretle Leibniz'in akılcılıktan tecrübeciliğe geçmek üzere kurduğu prensiplerde de bu iki doktrini uzlaştırdığı⁴⁷ kanaatindedir.

Leibniz "... bilinmeyen her doğru önermenin bir a priori kanıtı vardır. Her doğru için verilebilecek bir sebep vardır. Genel olarak söylendiği gibi hiç bir şey sebep olmadan meydana gelmez. Aritmetik ve geometri bu ilkelere ihtiyaç duymaz. Fakat fizik ve mekanikte gereklidirler ve Archimedes bunları kullanmıştır. İspatlarda ben bu iki ilkeyi (çelişmezlik-yeter sebep) kullanırım"⁴⁸ der.

Öyleyse tüm şartlı önermeler başka türlü olmalarından ziyade sebeplere sahiptir ya da doğruların a priori kanıtları vardır. Bunlar kesindir, konular arasındaki bağlantıyı gösterir... Tanrı sebepsiz hiç bir şeyde bulunmaz.⁴⁹

Leibniz bu konudaki açıklamalarına, bir başka ilke, çelişmezlik ilkesiyle hemen hemen aynı genellikte özgürlüğün doğasına hitap eder. Bu ilke hiç bir şeyin olasılık olmadan meydana gelemeyeceğidir ki, her şeyi bilen bir kafa bunun olmamasından ziyade, neden olduğuna bazı sebepler gösterebilir. Dahası bu ilke bana şarta bağlı nesneleredeki çelişmezlik ilkesi ile aynı kullanıma sahipmiş gibi görünüyor. Bu sebeple hareket kanunları buna dayanır. Onlar geometrisel gereklilik değiller ifadeleriyle devam eder.⁵⁰

Diğer yandan muhtemel varlıklar, muhtemel sebepleri kapsarlar. Ayrıca muhtemel bir sebeple, muhtemel bir etki sonuç arasındaki bağlantı, gerçek bir sebeple, gerçek bir etki arasındaki bağlantıya benzemektedir. Sonsuz gerçekler bölümünderken gerçek varlıktan bahsetmeyiz. Ayrıca bu durum yeter sebep kanununun çelişmezlik ilkesiyle –fakat sadece bu ilkenin sonucuyla-koordine halindeki uygulamalarda ihtimalleri kullanmasına rağmen gerçekleşir. Fikri söz konusu olan İndividual'ın gerçek varlığına hüküm verilen noktada yeter sebep ilkesi vazgeçilmez, oldukça önemli olur ve tek başına yetersiz olan çelişmezlik ilkesi için sonuçlar vermeye çalışır.⁵¹

Bu bağlamda Prof. Stace; Leibniz bu ilkeyi o zamana kadar en yüksek ilke olarak bilinen ve ilk kez Leibniz tarafından yetersiz görülen çelişmezlik ilkesinin karşısına koymuştur. Leibniz'e göre çelişmezlik ilkesinin geçerliği sadece bir bölüm yargılardadır. Bunlarda çelişik olarak birbirinin karşıtı bulunan iki yüklemden

⁴⁷ Hilmi Ziya Ülken, Genel Felsefe dersleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara 1972, s. 63.

⁴⁸ Gottfried Wilhelm Leibniz, Selections, Ed: Philip. P. Wiener, Charles Scribner's Sons, New York 1951, s. 371.

⁴⁹ A. g. e., s. 371.

⁵⁰ A. g. e., s. 371.

⁵¹ Russell, A Critical Exposition of the Philosophy of Leibniz, s. 33.

hangisinin özne kavramına ait olduğu gösterilebilen yargılardır. Leibniz'e göre sadece kavramları bakımından uyumlu olan yargılar doğru yargılar değil, kavramlarının çelişkiliğini haklı çıkarmaya yeter bir sebep gösterilebilen yargılarda doğru yargılardır. Demek ki, bu bakımdan ele alındığında, bir yeter sebep yargıdaki yüklem kavramının özne kavramına ait olduğunu söyleyebilen sebeptir. Bu da yargılanan şeyin doğasından çıkar. İşte Leibniz yeter sebep ilkesini bu anlamda ele almış⁵² demektir.

Öte yandan Leibniz, tabiat için süreklilik ilkesini koymuştu. Tabiatın en genel ilkesi onca süreklilikti. Fakat sürekliliğinde temelinde yeter sebebi buluyordu ki, o da zorunluluğu açıklıyor. Sonra bu sonuncuyu aynılıktan çıkarıyordu. Aynılık olduğu için yeter sebep vardır. Yeter sebep olduğu için süreklilik vardır. Süreklilik olduğu içinde tabi zorunluluk vardır diyordu.⁵³

Denilebilir ki, Leibniz'in yorumları süreklilik ilkesi savıyla da uyum içindedir. Bu ilke “doğada sıçrama olmaz” demektir. Ancak Leibniz, yeter sebep ilkesiyle bundan daha fazlasını söylemektedir. Leibniz için dünyada meydana gelen her şey en yüksek monadın yaratıcı eyleminden kaynaklanmaktadır.⁵⁴

Görülüyor ki, Leibniz yeter sebep ilkesini “yasa üstünde bilgimizi kuramsal olarak sorun yapan bir soruya cevap” olarak ortaya koymuş ve bu ilkeyi bilmenin temel ilkesi yapmıştır. Aristoteles'ten beri devam eden dönemde batı metafiziğinin iki temel ilkesi olan özdeşlik ve çelişmezlik ilkesi yanında Leibniz'in ortaya koyduğu yeter sebep ilkesi, modern bilimsel anlayışa geçişte hem bir köprü hem de bu anlayış için yeni bir temel oluşturmuştur.

Leibniz olumsal doğrulukların dizgesinde ki konumunu kendisinin ünlü yeter sebep ilkesiyle aydınlatmaya çalışmaktadır. Dolayısıyla olumsal doğruluklar Tanrı'nın bizim evrenimizi yaratırken başlangıçta yaptığı seçme eylemi dikkate alınarak düşünülmelidir. İlahi fikirler arasında olabilecek sonsuz sayıda olanaklı dünyadan yalnızca biri varolabileceğinden Tanrı tarafından dünyalardan biri yerine diğerinin seçilmesini sağlayacak yeterli bir sebebin bulunması gerekir. Bu sebep yalnızca uygunluk, yerindelik fikrinde bulunabilir yani bu dünyalarda yetkinlik derecelerinde⁵⁵. Anlaşılmaktadır ki, Tanrı'nın tüm olanaklı dünyalar arasında seçtiği dünyamız en yetkin olandır. Bundan da dünyadaki her olayın sebebinin ilkece Tanrı'nın başlangıçta yaptığı seçimde bulunması gerektiği sonucu çıkmaktadır.

⁵² Hançerlioğlu, a. g. e., s. 312.

⁵³ Hilmi Ziya Ülken, *Bilim Felsefesi*, Ülken Yayınları, Özlem Kardeşler Matbaası, İstanbul 1969, s. 188.

⁵⁴ Cottingham, a. g. e., s. 71.

⁵⁵ A.g.e., s. 71.

Felsefesini iki ilke üzerine inşa eden, bunlardan çelişmezlik ilkesini zorunlu akıl doğrularının, mantıksal doğruların temeline, yeter sebep ilkesini ise olgusal doğruların temeline yerleştiren Leibniz'in amacı bu kuralla Tanrı'nın varlığını kanıtlamaktadır.

Her olayın ardındaki yeterli sebebi algılamak yalnızca Tanrı'ya mahsustur. Ancak Leibniz'in öne sürmek istediği her olayın ardında, biz ister onu keşfedelim ya da keşfetmeyelim başka türlü değil de bu şekilde olmasını sağlayan akılsal olarak anlaşılabilir bir sebep olduğudur. Burada akılcılığın en temel ve en önemli ilkelerinden birini görüyoruz; “Evrenin kaba olgular” içermediği savını, keyfi bağlantıların olmadığı düşüncesini.⁵⁶

Diğer yandan Hilmi Ziya Ülken; “Leibniz tümevarımı yeter sebep ilkesine bağlamak istemişti. Ancak yeter sebep bir zihin kuralı, sonuçlayış ile elde ettiğimiz bir kural idi. Zihinden bağımsız olarak tabiat olaylarına ait bir kuralı tabiat kanunlarının temeli olan determinizmi oradan nasıl çıkarabiliriz. Böyle düşünmek tabii zorunluluğu formel zorunluluğa bağlamadan, yani ontolojik kanıtın paralojizmine (yanılgı tasım mantığa aykırılık) düşmekten başka bir şey değildir.”⁵⁷ demektedir.

Sonuç olarak denilebilir ki, Leibniz'in aklın ilkelerini ontolojik ve epistemolojik açıdan yorumu, Aristoteles mantığının iki temel ilkesi olan özdeşlik ve çelişmezlik ilkesine, modern bilimin temelini oluşturan yeter-sebeplilik ilkesini de katarak, Aristoteles'in metafizik karakterli bilim anlayışından modern bilim anlayışına geçişi sağlamıştır.

⁵⁶ A. g. e., s. 71.

⁵⁷ Ülken, Bilim Felsefesi, s. 97.